

УДК 883 Н-Л – 3.091

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПСИХОТИП УКРАЇНЦІВ (НА МАТЕРІАЛІ РОЗВІДКИ І. НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО "СВІТОГЛЯД УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ")

Абрамова І.Г., викладач

Запорізький державний університет

Вірування та повір'я, що є основою світовідчуття людей і найважливішою складовою їхнього духовного життя, донедавна або залишалися поза увагою науковців, або ж описувалися ними досить однобічно. Ставлення до них було переважно негативним як до пережиткових явищ культури.

За часів панування російської імперії все підпорядковувалося асимілюванню українського народу; не просто чинилися перешкоди його "об'єднанню, самопізнанню й самоусвідомленню, а робилося все для його знищення, денаціоналізації. Процес національного відродження України зупинив жакливу руйнацію. Не дивно, що саме тепер ми знову повертаємося до витоків того, що творить світовідчуття народу, його душу.

Вдячним матеріалом для пізнання національного світогляду українського народу є творчість письменників-класиків, і зокрема І. Нечуя-Левицького. Про цього автора ще зі шкільної програми ми пам'ятаємо як про видатного письменника, автора "Миколи Джері", "Кайдашевої сім'ї" та інших популярних прозових творів. Та майже нічого не знаємо про нього як етнографа, автора етнографічно-фольклористичної розвідки "Світогляд українського народу", що протягом 1876 року друкувалася у львівському журналі "Правда" з підзаголовком "Ескіз української міфології".

Проте над цією працею, позначеною національною обмеженістю автора, тривалий час тяжіла суворая й несправедлива оцінка. Ця наукова розвідка не перевидавалася, навіть не потрапила до десяти томного зібрання творів письменника.

Члени Кирило-Мефодіївського братства, а потім діячі народницько-громадівського культурно-освітнього руху (М. Костомаров, П. Куліш, В. Антонович, Т. Рильський, О. Кониський та ін.) розпочали й провадили піонерську працю в галузі народознавства. Вони, зокрема, започатковували дослідження питомих етнопсихологічних і світоглядних особливостей українського народу, вивчали космологічні й релігійні уявлення української міфології, а також всеслов'янської (М. Костомаров. Слов'янська міфологія). Продовженням цих зацікавлень була розвідка І. Нечуя-Левицького "Світогляд українського народу", у якій зроблено системний огляд української міфології. Цікаво проаналізувати не лише самі міфологічні сюжети, їх походження та символіку, а й те, як у них зафіксувалися глибинні коди українського характеру, як крізь архаїчну пантеїстичну свідомість міфології проступають ознаки етнічного світовідчуття.

Джерельною основою праці стали колядки та щедрівки. Досліджуючи міфологічну систему, І. Нечуй-Левицький описує світлих Богів (Бога Господаря, Богиню Сонце, Богиню Зорю, Хмару, Купайло, Коляду), темні сили. Громовика-пастуха, хлібороба та воїна, Богиню Весну і весняні ігри, страсть і смерть світлих Богів, Різдво Сонця та інших світлих Богів - розповідь про це складає першу частину розвідки. У другій частині йдеться про персоніфіковані сили природи: русалок, мавок, полісунів, польовиків, домовиків, чортів, відьом, упирів, вовкулак, Долю і Злидні. Третій розділ присвячений розглядові пантеїзму в українській міфології, метаморфозам, проблемам створення світу і людини, описові світового дерева-дуба, викладенню поглядів на початок світу тощо.

Аналізуючи світоглядні особливості українського народу, І. Нечуй-Левицький підкреслює: "Всі образи для своєї релігії давні українці мусіли брати з природи..."[1,4] Природа уявлялася українцям в геоморфічній та зооморфічній формі: "Небо здавалось українцям то полем, то морем..., хмари здавались лісами, дібровами, скелями..., сонце - соколом..."[1,4-5] Отже, релігійні уявлення тісно пов'язані з природою, бо українець жив у природних умовах, вона була йому зрозуміла, близька. У її поетизації сконцентровані розвинуте чуття прекрасного, любові, духовності, поривання до ідеального, неземного. Тісний зв'язок з природою сформував в українців мрійливість, чуттєвість, романтичність. Ці риси українського національного характеру І. Нечуй-Левицький майстерно втілює, наприклад, в образі Лавріна, героя відомої повісті "Кайдашева сім'я". "Молодий парубок сидів на возі і навіть не поганяв волів. Він задивився на річку, на зелені верби понад водою... Лаврін дивився на річку і співав пісні"

[2,3,349]. Відчуття краси природи є виявом ліричності, багатства його душі. Чутливий до краси і ніжності, Лаврін щиро покохав Мелашку. Йому здавалося, що на побачення з дівчиною його "несуть крила..." [2,3,354]. Епізодом зустрічі закоханих на природі письменник підкреслює, що за вдачею Лаврін - мрійлива і романтична натура, схильний співпереживати, легкозбудливий і нетерплячий.

Глибоке відчуття краси природи вказує на зв'язок українця з землею. Виходячи із слушного зауваження, що "...кожний народ творить собі богів, на себе гляючи, і по своєму смаку, дає їм форми по своєму психічному характеру" [1,5], І.Нечуй-Левицький приходить до висновку, що "в українській міфології ми бачимо давні форми побуту пастушого і патріархально-хліборобського" [1,5].

Відомо, що вся стародавня культура українців зростала на культі землі, хліборобської праці. Хліборобство було для українців єдиною надією, мрією, ідеалом їх життя. Земля - основний елемент світобудови, головна ланка в світотворчому ланцюгу. Найяскравішою рисою особистості українця є незвичайний, таємничий контакт із духом рідної землі.

За твердженням О.Кульчицького, "найхарактернішим архетипом українського колективного несвідомого є тип ласкавої, плодючої Землі, опертий на віковий спільний досвід співжиття хліборобського народу з доброю Ненькою-Землею" [3,55].

Аналізуючи українську міфологію, І.Нечуй-Левицький підкреслює, що ідеалом мрій смислу земного життя українців була "сім'я багатого господаря-хлібороба" [1,5]. Це цілком підтверджується колядковим мотивом Божої оранки: Бог (Ісус Христос) з святим Петром орють, а Божа Матір носить їм їсти і турбується про майбутній урожай. Надзвичайно показовий для української свідомості сюжет і дуже рідкісний для інших народів уявлення - Боги займаються хліборобською працею.

Яскравим свідченням прив'язаності до землі є класичні твори І.Нечуя-Левицького на теми життя українського села. Хліборобська праця прищепила Миколі Джері, герою однойменної повісті, надзвичайну любов до природи, а разом з нею поетичність вдачі. Він - людина обдарована, розумна, добре малює, різьбить, зробив малу скрипочку, гарно грає і співає. Микола прагне мати своє господарство, прив'язаний до землі, не хоче миритися зі своїм становищем, а тому веде боротьбу з суспільством, яке засноване на насильстві й несправедливості. Отже, ідеал "господаря-хлібороба" не міг зреалізуватися під час кріпащини. З повісті "Кайдашева сім'я" видно, як важко й неоднозначно він відроджувався в посткріпацьких умовах, коли довгі часи безправ'я, безземелля знищили інстинкт господаря.

Змальовуючи людські характери, І.Нечуй-Левицький стверджує, що хліборобська праця для українця - культурно-моральна традиція, основа буття, світосприймання, принцип трудової етики, передумова щастя.

З хліборобськими генами, селянськістю пов'язана й така риса українського національного характеру, як антеїзм, прив'язаність до землі, землі-матері, а також Матері, жінки-матері і жінки, шляхетна любов до якої витворила своєрідний духовний аристократизм українця,

Український народ наділяє Богів людськими рисами. Це підтверджується міфологічним сюжетом, де богиня Сонце, джерело життя на землі є Жінкою; вона уособлюється в постаті княгині, матері або вдови. У деяких старовинних колядках Богиня Сонце описується "як княгиня-господиня, що походить по двору Пана Господаря, убрана в золотий убір, у кований золотий пояс, і на поясі, на золотих ретязях, носить золоті ключі" [1,12]. Отже, навіть у цій символіці І.Нечуй-Левицький підкреслює роль жінки-хазяйки.

Як слушно зауважує Б.Цимбалістий, "жінка-мати має особливе значення в ментальності українців" [4,85]. Дослідник відзначає роль жінки в українській родині, роль матері-підлунки й виховательки та її великий вплив від колиски до зрілого віку на процес формування характеру людини.

Важливою характерною рисою української духовності є щасливе сімейне життя. Без родини українець не уявляє повноцінного змістовного життя. Це підтверджує І.Нечуй-Левицький міфологічним сюжетом: "в колядках і щедрівках колядники славлять ніби сім'ю, для котрої співають Різдвяні пісні" [1,8]. Отже, мати-господиня постає в образі Богині Сонце, батько - в образі Пана Господаря, дочка - це Богиня Зоря й Богиня Хмара, син - Бог Громолик.

На формування вдачі українця має величезний вплив родина, в якій він виховується. А тому першочерговим завданням кожного подружжя було будь-що зберегти сім'ю. Взаємини між чоловіком і жінкою будуються на рівноправних засадах. Українці живуть чуттям інтимним - глибоким і щирим: "Люблю я своє село, своє хазяйство, свою хату - та тебе, моя доле" [2,3,68], - промовляє Василь до Ганни ("Дві московки"). Внутрішню сутність характеру Миколи Джері з однойменної повісті визначають чистота, висока порядність, шляхетність у взаєминах з жінками. Теплом і ніжністю зігріті спогади про подружнє життя у старого рибалки Панаса Крутя з однойменного оповідання.

Символом родини й родинного життя українців є власна хата. Значення житла підкреслює І.Нечуй-Левицький міфологічним сюжетом: "Двір, сіни, хата..., куди входить панна з-за золотої стіни, то світ, небо"[1,11].

Українцям не властиве прагнення до колективного життя та спільної власності. Як слушно зауважує Н.Григорієв, "опіку батьків над дорослими дітьми українець вважає за нестерпний деспотизм" [5,16]. Саме тому Карпо і Мотря, відомі персонажі "Кайдашевої сім'ї", після одруження хочуть жити в своїй хаті, мати своє господарство і ні від кого не залежати.

У всіх розглядуваних І.Нечуєм-Левицьким колядках і щедрівках Боги постають гарно вдягненими та заможними. Пан Господар - "гарний, пишний, гордий та багатий" [1,9], Богиня Сонце "вбирається в дорогі сукні, а поверх суконь кладе срібло та золото". Богиня Зоря "в горсеті, в намісті, в жовтих чоботах, у вінку з павиною пір'я"[1,10,15]. Щасливим і багатим прагнув бачити І.Нечуй-Левицький життя українського народу. Разом з тим реальне життя, змальоване в творах письменника, різко контрастує з народним ідеалом: це солдаччина, кріпацтво, безземелля.

Важливым є той факт, що, змальовуючи Пана Господаря, І.Нечуй-Левицький підкреслює: "Господар не воїн, а старий чоловік, поважний і сумний" [1,9].

У цій характеристиці підкреслюється ще одна риса українського характеру - невойовничість. Українці - народ миролюбний.

На відміну від Пана Господаря, Бога Громовика у міфах змальовано молодим, гарним, гордим і сміливим. Проте така суто чоловіча риса характеру, як хоробрість, в українців має невойовничий, неагресивний кшталт. Звідси - українська терплячість. "По-доброму" з українцем можна робити все, якщо не переступати межу, за якою йде відверта зневага його людської гідності. Навіть на оборону своїх маєтків виступають тільки після тяжких насильств над ними. Людська гідність - понад усе. Загострене почуття справедливості, незнищенна гідність не дозволяє Миколі Джері, героєві однойменної повісті, стояти осторонь, бути обачним, змовчувати. Тому і прирік себе на бурлацтво, мандри, самотність.

Продовжуючи свої спостереження, І.Нечуй-Левицький пише: "Народ дав своїм богам колорит княжого періоду української історії..."[1,5] Ця особливість української міфології є свідченням глибинної історичної пам'яті народу, тяжіння історичної свідомості до княжих, дохристиянських часів.

І.Нечуй-Левицький підкреслює обдарованість українця "добрим розумом та багатою фантазією" [1,4], тому й "форми українських міфів дуже близькі до природних форм. Ми не бачимо в народній фантазії охоти до негарних, неестетичних ... образів..."[1,5]. Отже, правдивість і естетичність - риси, властиві національному характеру українців. Сприймання і розуміння прекрасного завжди характерні народів. Дослідник О.Кульчицький подає генетичне пояснення психіки українця. Він визначає ряд аспектів, які впливають на формування характеру. Одним із них, на думку вченого, є географічний. Навколишнє середовище, природа впливають на характер українців. Тому введення І.Нечуєм-Левицьким у той чи інший твір елементів прекрасного (описи природи, обрядовий та етнографічний матеріали) треба розуміти не тільки як спосіб "оживити" розповідь, наблизити її до дійсності, але й як намагання показати світобачення людини. Пейзажі, які майстерно вмонтовує письменник у свої твори, є ніби продовженням думок і мрій персонажів, полем зіткнення переживань героя і життя природи. Так, поетична душа старого Панаса Крутя ("Рибалка Панас Круть") може розкритися лише наодинці з чудовою природою. У таких випадках тональність пейзажу мотивована психологічним станом героя.

Спостереження про український світогляд І.Нечуй-Левицький продовжує в аналізованій праці описом нижчих духів і півдухів, що ними людська фантазія заселила землю. Якщо святі Боги - це уособлення позитивних рис українського національного характеру, то темні сили втілювали те, що було неприйнятним для національного світогляду українців.

Проте українець вважає деякі з них, зокрема чорта, не злим духом, а однією з численних постатей, що заселяє природу і з яким можна легко контактувати, навіть перехитрити його. Чорт може робити певні капості, але ніколи не становить справжньої небезпеки для душі чи тіла. При змаганні з чортом людина має незаперечну перевагу.

Завершуючи свої спостереження, І.Нечуй-Левицький пише про пантеїзм в українській міфології: "Пантеїзм був причиною метаморфоз, поетичного обертання людей в дерева, квітки, зорі, в птиць, у звірів, які ми знаходимо в українській народній поезії"[1,67]. Отже, знову бачимо глибинний зв'язок людини з при-родою-чинник, який є головним для українців. Письменник підкреслює: "Пантеїстичний мотив зробив для українського народу всю природу живою, розумною, говорячою й думающею. Од того любов до природи в піснях, надихана її живим духом" [1,73]. Пантеїзм є основою віри в можливість метаморфоз - перетворення людини на рослину, а цей мотив дуже пов'язаний з родинним життям, причому вірність закоханих, але розлучених, спричинюється до того, що вони після смерті живуть спільно, як дерева чи квіти. Так, наприклад, Нечуй-Левицький цитує народне оповідання про матір дівчини Ганнички, яка не хотіла віддати дочку заміж за сусідового хлопця Яничка, тому він помер з

розпачу й туги. Коли його домовину несли до церкви, Ганничка вирвалася з хати, вхопилася за домовину і вмерла. Їх поховали обабіч церкви, а на могилах вирости розмарин та лілея. В іншому народному оповіданні йдеться про свекруху, що отруєє нелюбу невістку. Її син теж приймає отруту, і на могилах виростають явір та береза. Отже, ці мотиви характерні для розуміння родинного щастя й вірності, які знаходять продовження навіть у потойбічному житті.

Розглянута вище праця І.Нечуя-Левицького дає всі підстави говорити про неї не лише як про фольклористичне дослідження, але значною мірою і як про джерело пізнання національного характеру, світосприймання українця. Саме цей аспект досліджуваної наукової розвідки знайшов логічне продовження у високохудожніх творах письменника, знавця народного життя, майстра творення психологічного образу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу. /Ескіз української міфології/. - К., 1992.
 2. Нечуй-Левицький І. Збір. творів у 10 томах. - К., 1965. – Т.3.
 3. Кульчицький О. Світовідчуження українця // Українська душа. -К.,1992.
 4. Цимбалістий Б. Родина і душа народу // Українська душа. - К., 1992.
- Григоріїв Н. Українська національна вдача. - Вінніпег: Українська видавнича спілка в Канаді, 1941.

